

مطالعه رفتار زیست‌محیطی زنان روستایی با استفاده از تئوری ارزش - عقیده - هنجار مطالعه موردی: روستای دیوا شهرستان بابل

شهربانو گلچوبی دیوا^۱ - پژوهشگر دکتری برنامه‌ریزی محیط زیست، دانشکده محیط زیست، دانشگاه تهران، تهران، ایران

سید اسحاق جلالیان - استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۱/۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۱۹

چکیده

رشد فزاینده جمعیت و تخریب شدید محیط‌زیست توسط انسان از یک سو و عدم شناخت و استفاده از ظرفیت‌های انسانی موجود در کنترل و کاهش معضلات زیست‌محیطی، سکونتگاه‌های انسانی را با مشکلات فراوانی روبرو نموده است. با توجه به اینکه بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی از انسان‌ها ناشی می‌شود، رفتارهای زیست‌محیطی انسان از مهم‌ترین و مؤثرترین عوامل بر محیط‌زیست است. به‌نحوی که ضمن تأثیر بر مسائل محیط زیستی، تحت تأثیر آن‌ها قرار می‌گیرد. هدف این تحقیق مطالعه رفتارهای زیست‌محیطی زنان روستای دیوا در شهرستان بابل می‌باشد روش پژوهش کیفی است و جامعه آماری شامل کلیه زنان روستای دیوا است که حجم نمونه ۲۰ نفر که به اشباع نظری ختم گردید و نمونه‌گیری به شیوه هدفمند بود. در این پژوهش از تئوری ارزش-عقیده-هنجار برای بررسی اثرگذاری عوامل مهم بر رفتار زیست‌محیطی زنان روستایی استفاده شده است. نتایج حاصل از مصاحبه‌ها نشان می‌دهد بر اساس دسته‌بندی باورها و رویه‌های زنان روستایی پیرامون طبیعت و محیط‌زیست، آن‌ها رفتارهای محیط زیستی متفاوتی داشتند این رفتارها شامل مؤلفه‌های سبک زندگی حفاظتی، آگاهی از پیامدها، هنجارهای شخصی، ارزش‌های زیست‌بوم و جهان‌بینی اکولوژیکی است. همچنین می‌توان گفت متغیرها بر یکدیگر و بر رفتار محیط زیستی زنان موثر بوده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که با توجه به نقش برجسته هنجارهای شخصی و لحاظ نمودن اعتقادات و آموزه‌های دینی و مذهبی، حفاظت محیط‌زیست می‌تواند به‌عنوان یک هنجار اعتقادی و اخلاقی موردتوجه قرار گیرد. نکته مهم دیگر افزایش آگاهی و دانش محیط زیستی زنان روستایی است که با شناخت اثرات فعالیت‌ها بر محیط‌زیست روستا می‌توانند آن‌ها را مدیریت نموده و اثرات را به حداقل کاهش دهند.

واژگان کلیدی: رفتار، محیط‌زیست، زنان روستایی، روستای دیوا.

مقدمه

در بسیاری از کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، سکونتگاه‌ها با مشکلات محیط زیستی فراوانی روبرو هستند. محیط‌زیست در سطح جهانی و ملی در معرض تهدیدهای جدی است و این تهدیدها از گرم شدن زمین گرفته تا از دست رفتن تنوع زیستی و انواع آلودگی‌ها را شامل می‌شوند. هم‌زمان، ازدیاد بی‌رویه جمعیت، رشد صنعت و استفاده غیراصولی از منابع‌های طبیعی نتیجه‌های ناگواری به وجود آورده است که اثرگذاری‌های نامطلوب آن روزبه‌روز حادتر شده‌اند از جمله تخریب محیط‌زیست، نابودی جنگل‌ها و مرتع‌ها، خرابی زمین‌های کشاورزی، آلودگی آب‌وخاک و هوا، کاهش منابع‌های تولید انرژی و بروز انواع بیماری‌ها (واحدی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۳). یکی از مهم‌ترین نگرانی‌های انسان قرن بیست و یکم، مسائل و مشکلات زیست‌محیطی است که بسیاری از این مسائل از رفتارهای نامناسب زیست‌محیطی خود انسان‌ها سرچشمه می‌گیرد (اسدی و مهربانی، ۱۳۹۷: ۱۱۹). در قرن حاضر، رفتارهای زیست‌محیطی انسان، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عوامل بر محیط‌زیست موردتوجه بسیاری از پژوهشگران محیط زیستی قرار گرفته است. رفتارهای زیست‌محیطی ضمن اینکه بر بیشتر مسائل و تهدیدات زیست‌محیطی تأثیر می‌گذارند خود نیز از عواملی تأثیر می‌پذیرند (حاجی‌زاده میمندی و فلک‌الدین، ۱۳۹۶: ۸). در این بین رفتار، دیدگاه و ارزش‌گذاری زنان در مورد محیط‌زیست نسبت به مردان متفاوت است. مردان در طول تاریخ به طبیعت به‌عنوان یک سیستم تجاری و منبع درآمد نگاه کرده‌اند در صورتی‌که زنان به علت نزدیکی عوامل فکری و فلسفی و عقلانی آن‌ها به منبع حیات و به این دلیل که آن‌ها مادر هستند ارتباط صمیمی و نزدیک‌تری با طبیعت و محیط‌زیست داشته و به آن باعاطفه و احساس بیشتری توجه نموده و اولویت را به حفظ و بهبود ظرفیت طبیعت می‌دهند (کاظمی، ۱۳۹۵: ۱۴۹). امروزه با مشارکت فعال زنان در امور اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، حضور آنان در عرصه‌های عمومی افزایش یافته است (لاریجانی و نوری، ۱۳۹۸: ۲۶). در رابطه با محیط‌زیست زنان نقش‌های متمایزی دارند از جمله مدیریت گیاهان و حیوانات در جنگل‌ها، مناطق خشک، تالاب‌ها، فعالیت در بخش کشاورزی، گردآوری آب، سوخت و علوفه برای استفاده خانگی و حتی به‌منظور کسب درآمد، نظارت بر زمین‌ها و منابع آب. امروزه توجه به مشارکت زنان به‌عنوان نیمی از منابع انسانی، نه‌تنها از موضوعات و اهداف اساسی توسعه اجتماعی و اقتصادی در هر کشور به شمار می‌رود، بلکه ابزاری موثر در تحقق اهداف توسعه پایدار نیز محسوب می‌گردد (رحمانی و مجیدی، ۱۳۸۸: ۱۲). بسیاری از اندیشمندان معتقدند با توجه به اینکه شکل‌گیری شخصیت از دامن مادران آغاز می‌شود و زنان به لحاظ فطرت ویژه خود طبیعت را بهتر درک می‌کنند و انگیزه بیشتری برای حفظ آن دارند، ترویج فرهنگ زیست‌محیطی در جامعه عمدتاً از طریق زنان آگاه و با اعتمادبه‌نفس و توانمند امکان‌پذیر است (فتحی و فرمهینی، ۱۳۸۲: ۳۷). زنان معمولاً در مبارزه علیه نابودی منابع طبیعی پشتکار بیشتری داشته‌اند و حتی زمانی که دیگران ناامید و بدبینانه کاری را رها کردند زنان ادامه‌دهنده آن بوده‌اند (حاتمی نژاد و جاهدی، ۱۳۸۸: ۵۵). طرفداران محیط‌زیست، دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی باید به نقش و اهمیت زنان در حفاظت از محیط‌زیست توجه داشته باشند؛ در غیر این صورت یکی از هم‌پیمانان خود در حمایت از محیط‌زیست را از دست خواهند داد. در قرن حاضر جهان در حالتی قرار دارد که متخصصان محیط‌زیست آن را حالت " فشار بیش‌ازحد و سقوط " می‌نامند. تغییر ویژگی‌ها و مشخصه‌های مشکلات زیست‌محیطی از سطح ملی به سطح جهانی، از متمرکز به پراکنده، از کوتاه‌مدت به بلندمدت و از پیچیدگی کم به پیچیدگی زیاد (مختاری ملکی آبادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۳) ایجاب می‌کند که به جلب مشارکت توجه بیشتری شود. امروزه دانشمندان خواستار مشارکت بیشتر افراد در مباحث مربوط به سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی محیط‌زیست می‌باشند. ایوانز (و همکاران معتقدند این امر حداقل دارای سه فایده است: ۱- مشارکت مردم در علم باعث کمک به تکمیل سیاست‌های می‌گردد؛ ۲- مشارکت مردم باعث افزایش اعتماد آن‌ها نسبت به فرایندهای علمی در مباحث

محیط‌زیست می‌شود؛ ۳- دخالت نقطه نظرات مردم می‌تواند باعث بهبود کیفیت فرایند تصمیم‌گردد (صالحی، ۱۳۹۰: ۲۰۲). موضوع مشارکت زنان در برنامه‌های محیط‌زیستی یکی از مباحث جدی کنفرانس محیط‌زیست و توسعه موسوم به " اجلاس زمین" در سال ۱۹۹۲ و در ریودوژانیروی برزیل بوده است. اصل بیستم بیانیه ریو بر مشارکت زنان تأکید داشته است و عنوان می‌کند که " زنان در چگونگی بهره‌برداری و توسعه زیست‌محیطی نقش حیاتی دارند از این رو مشارکت همه‌جانبه آنان برای دستیابی به توسعه ضروری است (سلطانی، ۱۳۸۷: ۵۹). براساس خطمشی اقدام در اجلاس زمین، سیاست‌هایی که زنان و مردان را به‌طور یکسان در برنگیرد، در بلندمدت موفق نخواهد بود (کرول، ۲۰۰۲: ۲۴۹). در این بین مشارکت زنان به معنای حضور همه‌جانبه آن‌ها اعم از همفکری، مشاوره، همکاری، تصمیم‌گیری و اجرا در امور اقتصادی، سیاسی و زیست‌محیطی است تا به آن‌ها امکان دهد تا در فرایند مدیریت جامعه مشارکت فعالی داشته باشند. اگرچه در سال‌های اخیر بازنگری و تغییراتی در نگرش نسبت به نقش زنان در جامعه ایجاد شده است اما هنوز جایگاه زنان در روند توسعه درخور نیست. لازم است زنان در ایجاد برنامه‌ها دخالت نمایند و حس کنند که به برنامه‌ها به آن‌ها تعلق دارد. لازم است از افکار و توان زنان برای دستیابی به محیط‌زیست سالم و پایدار بهره‌مند شد.

در سال‌های اخیر نظریه‌های مختلفی (از نظریه ارزش- عقیده- هنجار) از استرن^۱ (۱۹۹۹) گرفته تا نظریه اجتماعی- روان‌شناختی رفتار نوع‌دوستانه از شوارتز^۲ و مدل جامع تشخیص عمل از کلاکتر و بلوآم^۴ (۲۰۱۰) به‌منظور بررسی الگوی رفتار انسان در مواجهه با محیط‌زیست ارائه و مورد استفاده قرار گرفته‌اند. از این رو و با توجه به تأکیدی که بسیاری از پژوهشگران مانند لیندا و همکاران (۲۰۱۵) به جامعیت نظریه ارزش عقیده هنجار استرن و تناسب بالای متغیرهای آن با مسائل زیست‌محیطی دارند، در این پژوهش از این نظریه برای تبیین رفتار اخلاقی زیست‌محیطی روستاییان استفاده شد. این نظریه، زنجیره علی از متغیرها شامل الف) جهت‌گیری ارزشی، ب) عقاید و رفتار اخلاقی در حفاظت از محیط‌زیست (که خود شامل جهان‌بینی اکولوژیکی، آگاهی از نتایج و مسئولیت‌پذیری است) و ج) هنجارهای شخصی را در برمی‌گیرد (صیدی و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۷۷). در این تحقیق سعی شده است تا رفتارهای زیست‌محیطی زنان روستای دیوا در شهرستان بابل مورد مطالعه قرار گیرد؛ زیرا روستای دیوا با اینکه دارای آب‌وهوای مطلوب خزری است، امروزه با مشکلاتی مانند طغیان رودخانه، سیلاب، ریختن زباله در سطح روستا و منابع طبیعی، قطع و صدمه زدن به درختان، شکار حیوانات، رانش زمین و ورود پساب کشاورزی و صنعتی به رودخانه روبه‌رو بوده و ساختار آسیب‌پذیری پیدا کرده است. با توجه به مطالب گفته‌شده اهمیت پژوهش در این حوزه ضروری به نظر می‌رسد و هدف ما در این پژوهش آن است که بررسی کنیم آیا زنان روستای دیوا رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه‌ای دارند؟ آیا مشارکت زنان در اقدامات محیط‌زیستی باعث بهبود رفتارهای زیست‌محیطی می‌گردد؟

بیات، رستگار و عزیزی (۱۳۹۰) حفاظت از محیط‌زیست و مدیریت منابع خاک روستایی را در ایران بررسی کرده‌اند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که ایران از جمله کشورهایی است که میزان تخریب منابع خاک و سایر منابع طبیعی آن، در مقایسه با سایر کشورهای جهان و حتی منطقه، در حد بسیار بالایی قرار دارد. این وضعیت در نتیجه عوامل طبیعی نامساعد نظیر شیب تند اراضی، بارش‌های نامنظم و رگباری و عوامل انسانی همچون نظام بهره‌برداری نامناسب، حاکمیت شیوه‌های غیراصولی و غیرعلمی در کشاورزی، روش‌های آبیاری سنتی و مدیریت ضعیف منابع خاک ایجاد شده است. در نهایت فرسایش مداوم و گسترده خاک، مشکلاتی نظیر کاهش شدید مواد آلی و عمق خاک، شوری و قلیایی شدن و در نهایت زمینه گسترش بیابان‌زایی در کشور را فراهم ساخته است. خبری و همکاران (۱۳۹۱) به بررسی تاریخچه نقش زنان در حفاظت از محیط‌زیست پرداختند و که اکثر دیدگاه‌ها در مورد نقش زنان در حفاظت از

1. Corral
2. Stern
3. Schwartz
4. Klockner & Blobaum
5. Lind

محیط‌زیست شامل آموزش به فرزندان در خانواده و فعالیت‌های خیلی ساده بوده، درحالی که مدیریت کارآمد زنان در فعالیت‌های زیست‌محیطی کاملاً مشهود می‌باشد. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که با افزایش میزان حضور بانوان در مراکز دانشگاهی و علمی نقش آنان در آموزش محیط‌زیست، علاوه بر محیط خانواده، به محیط‌های علمی و آموزشی نیز گسترش یافته و در سطح وسیع‌تری قرار گرفته است. کاظمی (۱۳۹۵) گروه‌های متفاوت روستایی و حفاظت از محیط‌زیست را مطالعه نمود. وی دریافت محیط‌زیست یکی از ابعاد حساس و آسیب‌پذیر به‌ویژه در روستاها می‌باشد و با توجه به پیوند روستا با طبیعت ضرورت حفاظت از محیط‌زیست مشهود می‌باشد. این حفاظت نیازمند مشارکت تمامی گروه‌های جامعه می‌باشد. گروه‌های روستایی نیز شامل شش گروه بوده‌اند: کشاورزان، زنان روستایی، مردان روستایی، مدیران محلی (دهیارها و اعضای شورای اسلامی)، سالمندان و کودکان. با تعیین مشکلات زیست‌محیطی و سپس تفکیک روستائیان به گروه‌های متفاوت نگرش هر کدام از این گروه‌ها نسبت به اهمیت حفاظت از محیط‌زیست از طریق توجه و اقدامات آن‌ها در برخورد با این مشکلات بررسی گردیده است. ولیزاده و همکاران (۱۳۹۴) در تحلیل محیط‌زیست گرایانه رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب سطحی در حوزه جنوبی آبریز دریاچه ارومیه به این نتیجه رسیدند که میان سه گروه کشاورزان با نگرش‌های ارزشی زیست‌کره، نوع‌دوستانه و خودخواهانه از لحاظ رفتار مشارکت در حفاظت از منابع آب سطحی، تفاوت معنی‌داری وجود داشت و افراد با نگرش‌های زیست‌کره و خودخواهانه به ترتیب دارای بیشترین و کمترین میانگین رفتار مشارکتی بودند. همچنین، نتایج تحلیل مسیر حاکی از آن بود که هنجارهای مشارکتی بیشترین اثر را بر رفتار مشارکتی روستائیان داشت. زارع شاه‌آبادی و همکاران (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای به بررسی عوامل مرتبط با رفتارهای حامی محیط‌زیست در کرج پرداخته‌اند. نتایج این تحقیق نشان داد که بین متغیرهای تحصیلات، آگاهی از تغییرات آب‌وهوا، دانش عمومی درباره تغییرات آب‌وهوا، ادراک از خطر تغییرات آب‌وهوا و احساس مسئولیت‌پذیری در قبال آن، هنجارهای شخصی و نگرش نسبت به تغییرات آب‌وهوا و رفتارهای حامی محیط‌زیست، رابطه مثبت و معنی‌داری وجود داشت.

عباس زاده و کریم زاده (۱۳۹۶) در پژوهشی به بررسی جهت‌گیری زنان نسبت به محیط‌زیست مطالعه موردی شهر ارومیه پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که باوجود اینکه دغدغه‌های زیست‌محیطی در زنان شکل گرفته است، اما به دلیل وجود برخی عوامل ساختاری و فرهنگی، این دغدغه‌ها در عمل و در رفتارهای روزمره نقش مؤثری ندارد. حاصل این تناقض بین دغدغه ذهنی و رفتار واقعی، شکل‌گیری پدیده‌های با عنوان "تراژدی فرهنگ زیست‌محیطی" است. نتایج تحقیق صفا و همکاران (۱۳۹۶) که مدل یابی رفتار حفاظت زیست‌محیطی روستائیان بر مبنای تئوری ارزش- عقیده- هنجار (مورد مطالعه: شهرستان خدابنده) پرداخته‌اند نشان می‌دهد که مؤلفه‌های ارزش‌ها، جهان‌بینی اکولوژیکی، آگاهی از پیامدها، احساس وظیفه و مسئولیت‌پذیری و هنجارهای شخصی از اثر مثبت و معنی‌داری بر متغیر وابسته برخوردار بودند، به‌نحوی که در مجموع متغیرهای مورد مطالعه در حدود ۶/۶۸ درصد از واریانس رفتار حفاظت زیست‌محیطی روستائیان را تبیین کردند. نتایج تحقیق صیدایی و همکاران (۱۳۹۸) که به مدل یابی عوامل مؤثر بر رفتار اخلاقی زیست‌محیطی روستائیان با تأکید بر نظریه ارزش عقیده هنجار در شهرستان ایلام پرداخته‌اند نشان از برآزش مطلوب مدل ساختاری پژوهش داشت و در مجموع، متغیرهای پژوهش ۷۲ درصد از واریانس رفتار اخلاقی زیست‌محیطی روستائیان را تبیین نمودند.

مبانی نظری

محیط‌زیست یکی از ابعاد حساس و آسیب‌پذیر به‌ویژه در روستاها می‌باشد. مشکلات زیست‌محیطی موجود در روستاها، مختلف است. اولین آن‌ها پسماندها است که به‌واسطه افزایش مصرف‌گرایی به‌عنوان معضلی جدی در نواحی روستایی مطرح است. تخریب و آلودگی خاک که عمدتاً ناشی از نوع کشاورزی سنتی و به‌کارگیری سموم متعدد بوده، از دیگر مشکلات زیستی به شمار می‌رود که در آلودگی آب و منابع آبی نقش مهمی دارد. از دیگر آلودگی‌های نواحی روستایی

آلودگی‌های ناشی از مصرف سوخت‌ها است که منجر شده تا محیط‌زیست روستا آلوده گردد (عزمی و مطیعی، ۱۳۹۰: ۱۰۲). بنابراین با توجه به پیوند روستا با طبیعت ضرورت حفاظت از محیط‌زیست مشهود می‌باشد (کازمی، ۱۳۹۴: ۱۴۴). مشکلات زیست‌محیطی در مناطق روستایی از دهه ۱۹۷۰ به بعد به‌عنوان نتیجه‌ای از قرار گرفتن روستاها در سطحی پایین‌تر از شهرها مطرح شد. راهبردهای زیست‌محیطی در برنامه‌ریزی روستایی، سازمان بخشیدن به فعالیت‌ها، سازمان‌دهی امور مربوط به منابع طبیعی با هدف حفاظت، حراست و تقویت محیط‌زیست در بعد زمان اقداماتی در چارچوب پایداری زیست‌محیطی روستاها به شمار می‌آیند. مهم‌ترین عامل از میان عوامل محرک و بسترساز برنامه‌های اقدام برای توسعه پایدار روستایی، رفتار و آگاهی ساکنان مناطق روستایی از خود و محیط پیرامونشان است (خوش‌فر و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۲۴). پیدایش آگاهی‌های زیست‌محیطی به اواخر دهه ۱۹۶۰ در کشورهای غربی برمی‌گردد. این آگاهی‌ها منحصراً مختص کشورهای غربی بود؛ اما افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی در سطح جهان در دهه ۱۹۸۰ می‌باشد، یعنی زمانی که جنگ سرد به پایان رسید و مشکلات زیست‌محیطی تهدید جدید جهانی برای حیات انسان بود (خواجه شکوهی و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۹). تا دهه ۱۹۹۰ تحقیق در باب تعیین عوامل مؤثر بر رفتار محیط‌زیستی تنها بر مطالعه متغیرهای فردی متمرکز بود و توجه به کل رویکردها تأکید بر گرایش و علاقه محیط‌زیست به‌عنوان شرط اساسی و شاید تنها شرط مقدم بر رفتار می‌شود. به تدریج و به‌مرورزمان دامنه نظریات گسترش یافت و عوامل مختلفی برای تبیین رفتارهای محیط‌زیست مطرح شد (صالحی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۱۱). رفتارهای زیست‌محیطی انسان، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و تأثیرگذارترین عوامل بر محیط‌زیست شناخته‌شده (احمدیان و حقیقتیان، ۱۳۹۵: ۵۲) که ضمن ایجاد تغییرات مفید و مناسب، موجبات تخریب محیط‌زیست را هم فراهم آورده است. رفتار زیست‌محیطی مجموعه‌ای از کنش‌های افراد جامعه نسبت به محیط‌زیست است. که در تنوعی وسیع، احساسات، تمایلات و آمادگی‌های خاص را برای رفتار نسبت به محیط‌زیست شامل می‌شود (اسدی و مهرابی، ۱۳۹۷: ۱۲۴). افراد هر اجتماعی برحسب شرایط و مقتضیات خاص اجتماعی- فرهنگی برخورد متفاوتی نسبت به محیط‌زیست دارند. این برخوردها و رفتارها ممکن است کاملاً منفی و مخالف و یا برعکس کاملاً مثبت و موافق محیط‌زیست باشد (عقبلی و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۴۰). رفتار زیست‌محیطی شامل اقدام‌های آموزشی، اقدام مدنی، اقدام مالی، اقدام فیزیکی، اقدام قانع‌کننده و اقدام قانونی بر مبنای مکان تحت کنترل می‌باشد (جعفری و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۵). محققان چندین دسته‌بندی از مجموعه عوامل مؤثر بر رفتار زیست‌محیطی ارائه کرده‌اند. استرن (۲۰۰۰) چهار نوع متغیر علی مؤثر بر رفتار زیست‌محیطی را مطرح می‌کند:

- ❖ عوامل نگرشی، شامل هنجارها، باورها و ارزش این عوامل زمینه عمومی را برای نیت زیست‌محیطی فراهم می‌کنند که آن‌هم به‌نوبه خود می‌تواند تمامی رفتارهای زیست‌محیطی فرد را تحت تأثیر قرار دهد.
- ❖ عوامل زمینه‌ای؛ شامل تأثیرات بین فردی شامل تأثیرات بین فردی، انتظارات اجتماع، تبلیغات، قوانین حکومتی، سایر عوامل قانونی و نهادی، هزینه‌ها و انگیزه‌های گذرا، دشواری فیزیکی برخی از رفتارها، قابلیت‌ها و محدودیت‌های فراهم‌شده توسط تکنولوژی و محیط مصنوع، میزان دسترسی به امکانات موردنیاز برای رفتار، و ویژگی‌های مختلف زمینه وسیع اجتماعی، اقتصادی و سیاسی.
- ❖ قابلیت‌های شخصی، شامل دانش و مهارت‌ها؛ داشتن وقت کافی برای انجام رفتار، قابلیت‌های عمومی و منابعی نظیر سواد، پول و قدرت و موقعیت اجتماعی، متغیرهای جمعیت‌شناختی نظیر سن، تحصیلات، نژاد و درآمد می‌توانند معرف‌های خوبی برای این قابلیت‌های شخصی باشند

❖ عادت و راه رفت؛ عادت به روش عملکرد استاندارد، یک عامل کلیدی مؤثر بر رفتار معنادار و سازمان‌یافته زیست‌محیطی است (مختاری ملکی آبادی و همکاران، ۱۳۹۳: ۹).

علیقلی زاده و همکاران (۱۳۹۴) عوامل مؤثر بر رفتار محیط زیستی را در چهار دسته تقسیم کرده‌اند این چهار دسته عبارت‌اند از:

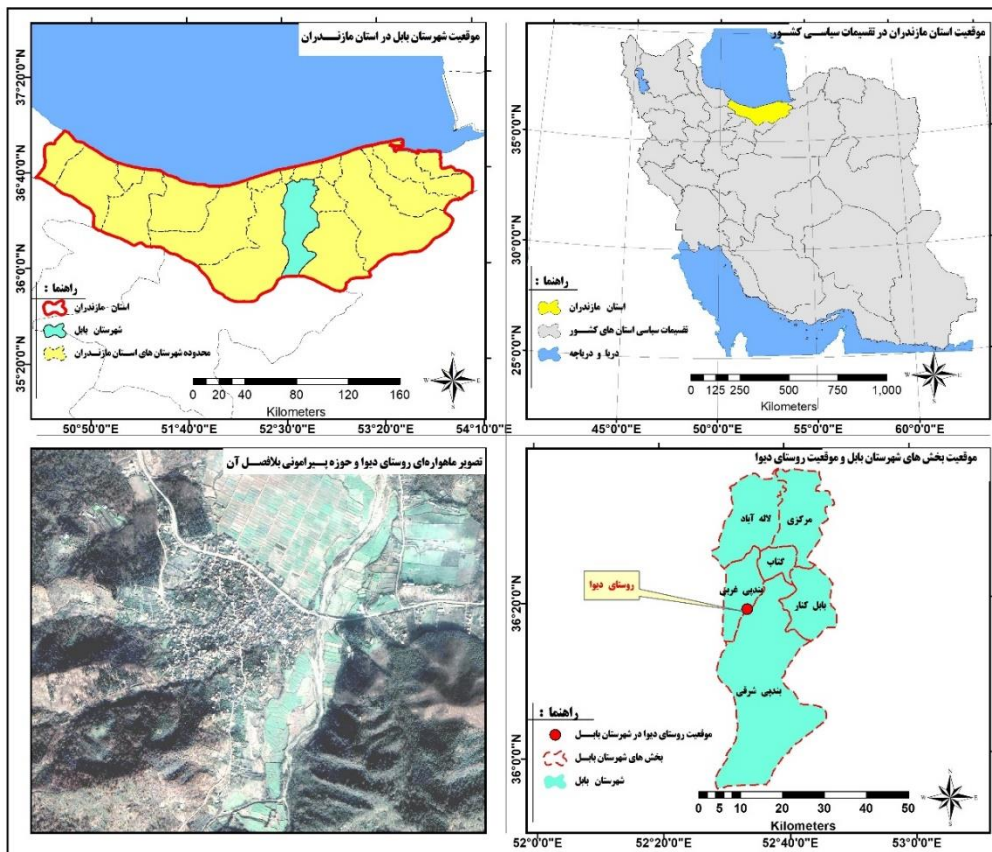
(۱) عوامل انگیزشی (احساس مسئولیت اخلاقی، نگرانی محیط، حساسیت محیط، توانایی کنترل، نگرش محیطی و مانند آن؛ (۲) عوامل شناختی (دانش و مهارت‌ها؛ (۳) عوامل جمعیت شناختی (سن، جنس، درآمد، سطح تحصیلات؛ (۴) عوامل بیرونی (گروه‌های فشار، فرصت‌هایی برای انتخاب رفتار و مانند این‌ها (علیقلی زاده فیروزجایی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۵۶).

محدوده مورد مطالعه

روستای دیوا در استان مازندران، شهرستان بابل، بخش بندپی غربی و دهستان خشروپی قرار دارد. این روستا از نظر موقعیت مکانی در فاصله حدود ۲۵ کیلومتری شهر بابل در قسمت کوهپایه‌ای و در حاشیه □ محور گلوگاه به خشروپی جای گرفته است. از نظر سیاسی روستای دیوا در بخش خشروپی و دهستان خشروود واقع شده است. این روستا از طرف شرق، به رودخانه کلارود و از طرف شمال به اراضی کشاورزی (شالیزار) و از سمت شرق و غرب به اراضی ملی (جنگل) محدود می‌گردد. رودخانه کلارود در حاشیه شرقی روستا و آبراه‌های زراعی کوچک در داخل بافت روستا جریان دارد.

زنان روستایی از مهم‌ترین قشرهای فعال روستایی هستند که می‌توانند نقشی به سزا در تحقق اهداف توسعه پایدار به‌طور عام و پایداری زیست‌محیطی به‌طور خاص در محیط روستایی ایفا کنند در مناطق روستایی، زنان همواره ارتباط نزدیکی با محیط‌زیست دارند و به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم از آن بهره‌مند می‌شوند. بنابراین، لازم است که فعالیت‌های زیست‌محیطی آن‌ها مورد توجه قرار گیرد. زنان می‌توانند مسیر بسیاری از رفتارهای پرخطر ناسازگار با محیط‌زیست را تغییر دهند (نعیمی و همکاران ۱۳۹۷: ۹۸).

بنابراین، از آنجاکه زنان روستای دیوا بخش قابل توجهی از جمعیت را تشکیل می‌دهند و در بیشتر فعالیت‌های کشاورزی و روستا مشارکت دارند، می‌توانند تأثیری شگرف در پیشبرد اهداف و سیاست‌های توسعه پایدار روستایی در زمینه‌های مختلف داشته باشند. از سوی دیگر، زنان روستایی همواره توانایی‌هایی بالقوه در زمینه فرهنگ‌سازی و حفاظت در راستای اهداف پایداری منابع طبیعی و محیط‌زیست داشته‌اند که در محیط خانواده نیز با توجه به نقش تربیتی آن‌ها در انتقال موضوعات تربیتی و فرهنگی به فرزندان خود، می‌توانند رفتارهای حفاظت از محیط‌زیست را به همسران، فرزندان و سایر افراد انتقال دهند و باعث اصلاح رفتار ناسازگار با محیط‌زیست شوند زنان روستا دیوا نیز از این قاعده مستثنی نیستند که در این راستا، نقش خدمات تسهیل‌گری ترویج و آموزش کشاورزی در ارتقای دانش و بهبود رفتار زنان روستایی از طریق تغییر نگرش نسبت به مسائل زیست‌محیطی بسیار مهم است. همچنین، رسانه‌ها با نقش آگاه‌سازی و ارتقای فرهنگ محیط‌زیست در این حوزه، وظیفه‌ای مهم بر عهده دارند بررسی مطالعاتی که تاکنون در زمینه رفتارهای زیست‌محیطی صورت گرفته است، نشان می‌دهد که جامعه آماری مورد بررسی در این مطالعات شامل روستای دیوا نشده و تمرکز بر این منطقه نداشته است.

شکل شماره ۱. موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

روش پژوهش

روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و از لحاظ هدف کاربردی است. نوع تحقیق کیفی می‌باشد. با توجه به اینکه موضوع این تحقیق بررسی نقش زنان روستایی در حوزه محیط‌زیست است، مؤلفه‌های اصلی و تأثیرگذار در پژوهش‌های مرتبط به شیوه تحلیل محتوا شناسایی گردید. سپس در گام دوم و برای شناسایی عوامل از مصاحبه نیمه ساختاریافته با زنان ساکن در روستای دیوا استفاده شد. روش نمونه‌گیری به صورت هدفمند و نمونه‌گیری تا جایی ادامه یافت که محقق به این نتیجه رسید که اطلاعات جدید تکرار همان اطلاعات قبلی است حجم نمونه به دلیل رسیدن به اشباع نظری ۲۰ نفر می‌باشد. روش جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته ۲۰ تا ۴۰ دقیقه‌ای بود که مصاحبه‌شوندگان با رضایت کامل در این مطالعه شرکت کردند. در این پژوهش از شیوه داده بنیاد که استراوس و کوربن (۱۹۹۰) ارائه نمودند طی سه مرحله کدگذاری باز-محوری و گزینشی انجام گرفت برای تجزیه تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مقایسه‌ای مداوم به شیوه استراوس و کوربن (۱۹۹۰) استفاده شد. در این روش جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها هم‌زمان صورت گرفت. بعد از هر مصاحبه متون از نوار استخراج و قبل از اقدام به مصاحبه بعدی، داده‌ها کدگذاری شدند. فرایند تحلیل داده‌ها با کدگذاری باز آغاز شد و با نزدیک شدن به مراحل پایانی تحلیل بیشتر کدگذاری گزینشی مطرح شدند. برای اطمینان از روایی و پایایی داده‌های جمع‌آوری شده که در روش کیفی، "دقت و استحکام علمی" نام دارد، از روش بررسی و بازبینی (چک کردن) توسط مصاحبه‌شوندگان استفاده شد.

بحث و یافته‌ها

برای جمع‌آوری داده‌ها از مصاحبه استفاده گردید چون تحقیق از نوع کیفی می‌باشد با چندین بار خواندن مصاحبه‌ها و یادداشت‌برداری کدهای مربوطه شناسایی و دسته‌بندی شدند. در کدبندی داده‌ها در هر مصاحبه ممکن است چندین بار

مصاحبه‌شونده به یک مورد اشاره کرده باشد که برای پرهیز از تکرار و تداخل کدها در هر مصاحبه، جمله‌هایی که به کد مربوطه نزدیک‌تر بود در نظر گرفته شده‌اند. بعد از مرحله اولیه کدگذاری باز، در مرحله دوم کدگذاری باز، مفاهیم مشترک و مشابه از نظر معنایی در قالب مقوله عمده طبقه‌بندی شده‌اند. این مقوله از سطح بالاتری از انتزاع برخوردارند.

سؤال اول: مهم‌ترین مشکلات و معضلات محیط زیستی پیرامون چیست؟

جدول شماره ۱. فرایند کدگذاری و تعداد کدهای تعریف‌شده

مقوله‌ها	سوالات	وضعیت	مفاهیم
آب	وضعیت آب رودخانه چگونه است؟ چه آلودگی‌هایی وارد رودخانه می‌شود؟ وضعیت آب آشامیدنی چگونه است؟ آب آشامیدنی چگونه تأمین می‌شود؟ وضعیت جمع‌آوری و انتقال فاضلاب به چه نحوی است؟ تأمین آب لازم برای زراعت به چه نحوی انجام می‌شود؟	آب رودخانه آب نهرها سفره‌های آب زیرزمینی کیفیت آب آشامیدنی پساب و زهاب موجودی آب انتقال آب	آب رودخانه در سال‌های اخیر به‌طور محسوس کاهش یافته است. به دلیل کاهش آب رودخانه‌ها و افزایش سطح زیر کشت چاه‌های متعددی حفر شده است و برداشت آب زیرزمینی انجام می‌شود. به دلیل فقدان سیستم جمع‌آوری فاضلاب، پساب‌های خانگی به همراه زهاب کشاورزی وارد رودخانه می‌شود.
خاک	آیا از سموم و کودهای شیمیایی استفاده می‌شود؟ آیا حاصل خیزی خاک تغییر کرده است؟ آیا لازم بوده تا زمینی به دلیل حاصلخیز نبودن رها شود؟ آیا سال‌های اخیر شاهد ایجاد فرو چاله و نشست زمین بودید؟	کیفیت خاک آبشویی خاک نشست زمین	فقیر شدن خاک از مواد آلی و معدنی باعث کاهش حاصلخیزی خاک شده است و برای زراعت حتماً باید از کود و سموم استفاده کرد. فرونشست زمین باعث تخریب سازه‌ها و زمین‌های زراعی شد.
هوا	وضعیت هوا چطور است؟ آیا پیش می‌آید به خاطر آلودگی هوا در خانه بمانید؟	آلودگی هوا	علی‌رغم عدم مواجهه با پدیده آلودگی هوا، میزان پرنده‌ها و برخی از حشرات (مانند پروانه، سنجاقک و ...) کاهش یافته است
گیاهان	آیا گیاهان وحشی و خودرو نسبت به گذشته کمتر شده است؟ آیا میزان جنگل‌ها کمتر شده است؟ آیا شاهد قطع درختان باغات و یا ساخت‌وساز در آن‌ها بوده‌اید؟	برداشت گیاهان بومی و دارویی باغات جنگل	در گذشته جنگل پر از گیاهان متنوع و متعدد بوده است اما برداشت افراطی گیاهان دارویی و خوراکی خودرو باعث نابودی برخی از گیاهان و کاهش میزان آن‌ها شده است. برخی از روستاییان ناچار به تخریب باغات و ساخت بناهای مسکونی، مغازه، آغل و انباری هستند. به دلیل کمبود زمین روستا به سمت جنگل گسترش یافته است و یا برخی از روستاییان با خشک کردن مزارع برنج اقدام به ساخت‌وساز در آن می‌کنند. ویلا سازی جنگل‌ها را تهدید می‌کند چون چند برابر یک‌خانه روستایی معمولی زمین نیاز دارد.
جانوران	آیا در محل زندگی خود شاهد شکار حیوانات هستید؟ برخورد ساکنان منطقه با حیوانات غیر اهلی چگونه است؟ (کشتن، آسیب رساندن فراری دادن و ...) آیا برای جلوگیری از زادوولد حیوانات غیر اهلی روش خاصی استفاده می‌شود؟	شکار حیوانات کشتار حیوانات عقیم‌سازی حیوانات	اگرچه شکار پرندگان انجام می‌شود اما وقوع شکار پستانداران نادر است.
پسماند	از نظر خودتان آیا زیاد زباله تولید می‌کنید؟ زباله‌های شما بیشتر شامل چه موادی است؟ (غذا، کاغذ، پلاستیک، قوطی فلزی و ...) آیا زباله‌ها را از هم جدا می‌کنید؟ جمع‌آوری زباله‌ها از منازل به چه صورتی است؟ آیا می‌دانید پس از جمع‌آوری زباله‌ها به کجا منتقل می‌شود؟ آیا زباله‌های پلاستیکی یا فلزی را جدا کرده و به خریداران ضایعات و یا غرفه‌های بازیافت می‌دهید؟	تولید زباله تفکیک زباله جمع‌آوری و انتقال پسماند بازیافت	با توجه به خرید بسیاری از مایحتاج به‌صورت بسته‌بندی‌شده در بسته‌های پلاستیکی میزان تولید زباله در سال‌های اخیر افزایش یافته است. فروش زباله‌های پلاستیکی و فلزی به خریداران ضایعات انگیزه خوبی برای جداسازی زباله‌ها بوده است. بسیاری از افراد با توجه به عدم آگاهی از سرنوشت زباله‌ها و نگرانی از رهاسازی آن‌ها در جنگل ترجیح می‌دهند تا شخصاً اقدام به سوزاندن زباله نمایند.

از نظر زنان روستا، بر اساس تکرار محتوای مفاهیم در مصاحبه‌های انجام‌شده مهم‌ترین مشکلات در مقوله آب وضعیت منابع آب از نظر کیفی و کمی و همچنین زهاب و پساب بوده است. بسیاری از زنان وضعیت کمبود آب در سال‌های اخیر را احساس نموده و برای کمک به حل این مشکل دغدغه دارند. آن‌ها معتقدند که علی‌رغم وضعیت قابل قبول آب در این

روستا نسبت به شهرهای دیگر که در اخبار و رسانه‌ها مطرح می‌شود که با کمبود آب آشامیدنی مواجه هستند، کم‌آبی آن‌ها را تهدید می‌کند. پاسخگوی شماره ۱ عنوان نمود:

" میزان بارش نسبت به سال‌های گذشته بسیار کمتر شده است، در گذشته چندین چشمه آب موردنیاز خانواده‌ها را تأمین می‌کرد و افراد خانواده بخصوص زنان و دختران برای آوردن آب و شستشو ظروف و لباس از آب چشمه استفاده می‌کردند. آوردن آب به خانه‌ها سخت و زمان‌بر بود و زمان زیادی صرف تأمین آب می‌شد. آب را در ظرف‌های مسی و پلاستیکی و بعضاً حوض‌های داخل حیاط خانه‌ها نگاه‌داری می‌کردیم. سختی آوردن آب باعث می‌شد قطره‌قطره آن برایمان با ارزش بود و اجازه نمی‌دادیم هدر رود. از زمانی که لوله‌کشی آب شد کم‌کم چشمه‌ها هم خشک شدن و یا به خاطر دیوارهای خانه‌ها دسترسی به آن‌ها محدود شد و از بین رفتند و الان کسی از چشمه آب نمی‌آورد. بخصوص بچه‌ها و جوان‌ترها که آن سختی‌ها را ندیدند قدر آب را نمی‌دانند."

بسیاری از زنان به خاطر دارند که برای کشت برنج از آب رودخانه و نه‌رها استفاده می‌شد و تعداد کمی از شالیزارها چاه داشتند اما با کم شدن آب رودخانه‌ها برای تأمین آب موردنیاز کشت برنج، چاه‌های زیادی حفر شد و آب زیرزمینی استخراج می‌شود.

اگرچه بسیاری از منازل مسکونی در روستا دارای چاه‌های جذبی هستند و فاضلاب خانه‌ها به چاه‌ها وارد می‌شود اما در مواردی هم پساب ناشی از شستشو و تمیز کردن محل نگاه‌داری دام، ماشین و ... در سطح معابر رها می‌شود. پاسخگوی شماره ۷ می‌گوید:

" از گذشته معمولاً خانه‌ها دارای دو تا چاه بودند یکی برای پساب آشپزخانه و .. و یکی برای سرویس بهداشتی. زیرا معتقد بودند آب وضو و مواد غذایی مثل برنج نباید با فاضلاب سرویس بهداشتی قاطی شود تا برکت از زندگی خانواده‌ها کم نشود. البته خانه‌های نزدیک رودخانه و کانال‌ها فاضلابشان را به داخل رودخانه و کانال می‌ریختند و هنوزم به همین صورت است."

وضعیت رودخانه دغدغه اکثریت زنان مشارکت‌کننده در این گفت‌گو بوده است کم شدن آب رودخانه نسب به قبل و آلودگی آن موضوعی است که به‌خوبی توسط زنان روستا درک شده است. پاسخگوی شماره ۸ به مقبولیت رودخانه بین مردم اشاره کرد و گفت:

" از شهرهای زیادی برای تن به آب زدن و تفریح به رودخانه می‌آیند. خیلی از جوانان روستا هم تابستان‌ها بیشتر در رودخانه تفریح می‌کنند. رودخانه محل تفریح و فراغت خیلی از روستایی‌هاست. اما هرچه جمعیت بیشتر می‌شود رودخانه کثیف‌تر می‌شود. بعضی از افراد آشغال‌هایشان را در رودخانه و اطراف رها می‌کنند یا برخی از کشاورزان و روستایی‌ها ماشین‌آلات کشاورزی، ماشین‌های شخصی و یا حتی ماشین‌های سنگین را در رودخانه می‌شویند و تمیز می‌کنند که هم آب گل‌آلود و تیره می‌شود هم روغن و ... از ماشین‌ها وارد آب می‌شود."

برای مقوله خاک نگرانی‌ها در حوزه کیفیت خاک، آب‌سویی و نشست زمین بوده است. بسیاری از زنان به نشست زمین در سال‌های اخیر اشاره کردند. یکی از زنان گفت:

" زمین‌های زیادی فرورفته‌اند و در آن‌ها چاله ایجاد شده است به‌نحوی که دیوارهای خانه‌ها ترک‌خورده و تخریب شدند و ساکنان مجبور شدند منازلشان را ترک کنند."

باوجوداینکه هوای روستا از کیفیت مطلوبی برخوردار است اما ساکنین با مقوله آلودگی هوا به‌اندازه کافی آشنا هستند زنان روستایی به آتش زدن گسترده مزارع اشاره کردند. پاسخگوی شماره ۹ گفت:

" وقتی محصولات را برداشت می‌کنیم مجبوریم باقی‌مانده را بسوزانیم تا خاک فقیر نشود. آتش زدن محصولات و دود هوا را آلوده می‌کند."

یکی از بارزترین مقوله‌های مطرح‌شده گیاهان هستند. احاطه شدن روستا با جنگل و دسترسی روستاییان به جنگل سبب شده تا بسیار مورد تهدید قرار گیرد. یکی از زنان روستایی به نقش جنگل در اقتصاد خانواده‌های روستایی اشاره کرد و گفت:

" جنگل برای ما برکت است. برداشت از گیل، آلوچه، تمشک، خرمالوی جنگلی، قارچ... که با آن‌ها رب، مربا و خوراکی‌های دیگر آماده می‌کنیم. سبزی‌های خوراکی و گیاهان دارویی همه از جنگل به دست می‌آید." یکی دیگر از زنان از تخریب جنگل گفت:

" ویلا سازی جنگل‌ها را تهدید می‌کند چون چند برابر یک‌خانه روستایی معمولی زمین نیاز دارد." زنان روستا بسیار نگران رهاسازی زباله در اطراف روستا و داخل جنگل هستند. یکی از زنان به حجم زیاد زباله در جنگل و اطراف جاده‌ها اشاره کرد و گفت:

" در جنگل و اطراف جاده اشغال تخلیه می‌کنند. باد و حیوان اشغال‌ها را پخش می‌کنند و همه‌جا را اشغال می‌گیرد." بسیاری از افراد با توجه به عدم آگاهی از سرنوشت زباله‌ها و نگرانی از رهاسازی آن‌ها در جنگل ترجیح می‌دهند تا شخصاً اقدام به سوزاندن زباله نمایند.

سؤال دوم: زنان روستایی و زنان فعال در حوزه محیط‌زیست شهری چه اقدامات محیط زیستی‌ای را انجام می‌دهند؟

جدول شماره ۲. خلاصه روند استقرایی انتزاع تم‌ها، طبقات از واحدهای معنی

مقوله	سوالات	اقدامات
آب	برای جلوگیری از آلودگی آب رودخانه، نهرها چه کاری انجام می‌دهید؟ برای کاهش آب مصرفی در منزل، مزارع، باغچه‌ها و ... چه کاری انجام می‌دهید؟ آیا از آب‌های مصرفی در منازل خود برای فعالیت دیگری مثل آبیاری باغچه و... استفاده می‌کنید؟	پرهیز از شستشوی پشم گوسفندان در اطراف رودخانه جلوگیری از ورود فاضلاب‌های کشاورزی به داخل رودخانه جلوگیری از ورود فاضلاب خانگی به داخل رودخانه پرهیز از شستشوی ماشین‌آلات و لوازم کشاورزی در رودخانه‌ها هدایت آب مصرفی شستشو به داخل باغچه‌های خانگی آبیاری مزارع و باغچه‌ها هنگام صبح و غروب آفتاب جاروکشی و شستشوی دیربه‌دیر حیاط و سایر بخش‌های فرش نشده منازل پوشاندن سر مخازن نگهداری آب برای جلوگیری از ورود حیوانات و... پرهیز از تخلیه فضولات دامی و زباله به درون رودخانه‌ها دفن زباله‌ها در محل‌هایی دورتر از رودخانه
خاک	✓ بجای استفاده از سموم و کودهای کشاورزی از چه جایگزین‌هایی استفاده می‌کنید؟ رای جلوگیری از شسته شدن خاک و از بین رفتن املاح خاک (قوه: اصطلاح مازندرانی) چه کارهایی انجام می‌دهید؟ یا برای جلوگیری از فرورفتن خاک در مزارع و باغات کاری انجام می‌دهید؟	پرهیز از استفاده بیش‌ازحد از کودهای شیمیایی کاشت درخت اطراف مزارع به‌عنوان بادشکن پرهیز از رهاسازی زباله‌ها پرهیز از آبیاری زمین‌ها به‌وسیله آب آلوده پرهیز از رهاسازی سوخت‌های فسیلی بلااستفاده ماشین‌آلات تغییر محصولات قابل کشت در دوره‌های زمانی پرهیز از شخم زدن مزارع در جهت شیب پرهیز از آتش زدن باقی‌مانده‌های مزارع
هوا	برای جلوگیری از آلودگی هوا چه فعالیتی می‌کنید؟ برای کاهش آلودگی هوا چه فعالیتی انجام می‌دهید؟	پرهیز از سوزاندن کودهای حیوانی جلوگیری از سوزاندن زباله جلوگیری از آتش‌سوزی در مرتع‌ها و جنگل‌ها پرهیز از سوزاندن پسماند کشتزارها پس از برداشت پرهیز از مصرف زیاد آفت‌کش‌ها و کودها
گیاهان	برای جلوگیری از نابودی و خشک شدن گیاهان چه فعالیت‌هایی انجام می‌دهید؟ از چه روش‌هایی برای تکثیر و تولید گیاهان دارویی، بومی و خودرو استفاده می‌کنید؟ از چه روش‌هایی برای جلوگیری از گونه‌های مهاجم و علف‌های هرز بهره می‌برید؟ برای نگهداری و بقای باغات چه فعالیت‌هایی	آبیاری درختان و سایر گیاهان محصور کردن نهال و گیاهان نوپا در مقابل چرا دام جلوگیری از سرشاخه زنی درختان و بهره‌برداری بی‌رویه از میوه درختان جنگلی برای خوراک دام پرهیز از آتش‌سوزی‌های عمدی و غیرعمدی پرهیز از برداشت گیاهان صحرایی هنگام دانه‌افشانی از ریشه نكندن بوته‌ها و گیاهان محلی و صحرایی

انجام می‌دهید؟	کشت گیاهان بومی مورد نیاز در باغچه‌ها و مزارع جمع‌آوری بذر بوته‌ها و کشت مجدد آن‌ها وجین کردن و هرس درختان استفاده از درختان با مطلوبیت بیشتر استفاده از درختان مختلف
جانوران	رفتار تان با حیوانات چگونه است؟ در برخورد با حیوانات غیر اهلی چه می‌کنید؟ برای جلوگیری از زادوولد حیوانات غیر اهلی تا به حال اقدامی انجام داده‌اید؟
پسماند	برای کاهش تولید زباله چه کاری انجام می‌دهید؟ از چه روش‌هایی برای جمع‌آوری پسماند استفاده می‌کنید؟ استفاده از ظروف مختلف برای جمع‌آوری زباله جداسازی زباله‌ها استفاده‌های از پسماندهای غذایی مثل نان، سبزی و غذا و ... برای تغذیه دام و طیور در خاک مدفون کردن زباله‌هایی که در خاک پوسیده می‌شوند استفاده از سبدهای حصیری و پارچه بجای کیسه‌های پلاستیکی

سؤال سوم: در کدام یک از فعالیت‌ها توسط زنان اقداماتی برای حفاظت محیط زیست انجام می‌شود؟

بر اساس سؤال قبلی و با توجه به اقدامات صورت گرفته در این بخش بررسی می‌شود که این اقدامات در چه فعالیت‌هایی صورت گرفته است؟ فعالیت‌ها به سه دسته دامداری، کشاورزی و خانه‌داری طبقه‌بندی شده است.

جدول شماره ۳- کدبندی فعالیت‌های حفاظتی زنان روستایی

نوع فعالیت	اقدامات	مقوله‌ها
❖ دامداری ❖ کشاورزی ❖ خانه‌داری	پرهیز از شستشوی پشم گوسفندان در اطراف رودخانه جلوگیری از ورود فاضلاب‌های کشاورزی به داخل رودخانه جلوگیری از ورود فاضلاب خانگی به داخل رودخانه پرهیز از شستشوی ماشین‌آلات و لوازم کشاورزی در رودخانه‌ها هدایت آب مصرفی شستشو به داخل باغچه‌های خانگی آبیاری مزارع و باغچه‌ها هنگام صبح و غروب آفتاب جارو کشی و شستشوی دیربهدیر حیاط و سایر بخش‌های فرش نشده منازل پوشاندن سر مخازن نگهداری آب برای جلوگیری از ورود حیوانات و ... پرهیز از تخلیه فضولات دامی و زباله به درون رودخانه‌ها دفن زباله‌ها در محل‌هایی دورتر از رودخانه	آب
❖ کشاورزی ❖ خانه‌داری	پرهیز از استفاده بیش‌ازحد از کودهای شیمیایی کاشت درخت اطراف مزارع به‌عنوان بادشکن پرهیز از رهاسازی زباله‌ها پرهیز از آبیاری زمین‌ها به‌وسیله آب آلوده پرهیز از رهاسازی سوخت‌های فسیلی بلااستفاده ماشین‌آلات تغییر محصولات قابل کشت در دوره‌های زمانی پرهیز از شخم زدن مزارع در جهت شیب تفکیک زباله و بازیافت آن‌ها پرهیز از آتش زدن باقی‌مانده‌های مزارع	خاک
❖ دامداری ❖ کشاورزی ❖ خانه‌داری	پرهیز از سوزاندن کودهای حیوانی جلوگیری از سوزاندن زباله‌های خانگی جلوگیری از آتش‌سوزی در مرتع‌ها و جنگل‌ها پرهیز از سوزاندن پسماند کشتزارها پس از برداشت پرهیز از مصرف زیاد آفت‌کش‌ها و کودها	هوا

❖ کشاورزی ❖ دامداری	آبیاری درختان و سایر گیاهان محصور کردن نهال و گیاهان نوپا در مقابل چرا دام جلوگیری از سرشاخه زنی درختان و بهره‌برداری بی‌رویه از میوه درختان جنگلی برای خوراک دام پرهیز از آتش‌سوزی‌های عمدی و غیرعمدی پرهیز از برداشت گیاهان صحرایی هنگام دانه‌افشانی از ریشه نكندن بوته‌ها و گیاهان محلی و صحرایی کشت گیاهان بومی موردنیاز در باغچه‌ها و مزارع جمع‌آوری بذر بوته‌ها و کشت مجدد آن‌ها وجین کردن و هرس درختان استفاده از درختان با مطلوبیت بیشتر استفاده از درختان مختلف	گیاهان
❖ دامداری ❖ کشاورزی ❖ خانه‌داری	جلوگیری از شکار بی‌رویه جانوران پیشگیری از آتش‌سوزی در زیستگاه‌های جانوران خودداری از روش‌های غیرمجاز برای صید ماهی پرهیز از خوراندن سم و مواد کشنده به حیوانات غیر خانگی حفاظت از حیوانات خانگی در اماکن امن بجای شکار و کشتن حیوانات شکارچی	جانوران
❖ خانه‌داری	استفاده از ظروف مختلف برای جمع‌آوری زباله جداسازی زباله‌ها استفاده‌های از پسماندهای غذایی مثل نان، سبزی و غذا و ... برای تغذیه دام و طیور در خاک مدفون کردن زباله‌هایی که در خاک پوسیده می‌شوند استفاده از سبدهای حصیری و پارچه بجای کیسه‌های پلاستیکی	پسماند

سؤال چهارم: چه باورها و رویه‌هایی بین زنان روستایی در ارتباط با محیط‌زیست وجود دارد؟

پس از آگاهی از باورها و رویه‌های محیط زیستی زنان روستایی، نگرش و رفتار زنان روستایی با محیط‌زیست بر اساس ارزش‌های زیست‌بوم، آگاهی از پیامدها، احساس وظیفه و مسئولیت‌پذیری، زندگی حفاظتی، هنجارهای شخصی، اقدامات کشاورزی - زیست‌محیطی، جهان‌بینی اکولوژیکی و شهروندی زیست‌محیطی طبقه‌بندی شد.

جدول شماره ۴. طبقه‌بندی باورها و رویه‌های در بین زنان روستایی

نوع رفتار زیست‌محیطی	باورها و رویه‌های محیط زیستی زنان روستایی	سؤالات	مقوله‌ها
زندگی حفاظتی هنجارهای شخصی احساس وظیفه و مسئولیت‌پذیری	کم‌آبی در کشور زیاد شده است و در مصرف آب باید صرفه‌جویی کرد. آب مهریه حضرت زهرا است و هدر برود گناه دارد. اگر لوله آب بشکند و آب از آن خارج شود حتماً پیگیری می‌کنم تا درست شود.	چرا باید در مصرف آب صرفه‌جویی کرد؟ چرا آب با ارزش است؟ در صورت مشاهده هدر رفت آب چه اقدامی انجام می‌دهید؟	آب
اقدامات کشاورزی-زیست‌محیطی اقدامات کشاورزی-زیست‌محیطی آگاهی از پیامدها آگاهی از پیامدها آگاهی از پیامدها	استفاده از برگ پوسیده و فضولات حیوانی بجای کود شیمیایی برای زمین بهتر است. برخی از زارعین دیگر بقایای گیاهان را در مزرعه نمی‌سوزانند. کودها و سموم شیمیایی که به خاک می‌دهیم، خاک را آلوده می‌کند. درشیب‌های تند زراعت سخت است و آب خاک را شسته و جابه‌جا می‌کند. اگر خاک نباشد نمی‌توان کشاورزی کرد.	چرا خاک اهمیت دارد؟ آیا خاک از بین رفتنی است؟ چگونه می‌توان از خاک حفاظت کرد؟	خاک

آگاهی از پیامدها ارزش زیست‌بوم آگاهی از پیامدها آگاهی از پیامدها	سوزاندن زباله‌ها هوا را آلوده می‌کند. مزارع را نباید آتش زد. سوزاندن جنگل برای تبدیل آن به زمین کشاورزی هوا را ناسالم می‌کند. هوای ناسالم باعث مریضی است.	چرا باید در هوای سالم زندگی کنیم؟ اگر هوا سالم نباشد چه اتفاقی می‌افتد؟ چه کارهایی هوا را آلوده می‌کند؟	هوا
هنجارهای شخصی آگاهی از پیامدها هنجارهای شخصی آگاهی از پیامدها جهان‌بینی اکولوژیکی جهان‌بینی اکولوژیکی جهان‌بینی اکولوژیکی جهان‌بینی اکولوژیکی آگاهی از پیامدها احساس وظیفه و مسئولیت‌پذیری جهان‌بینی اکولوژیکی	قطع کردن درخت گناه دارد. درختان از وقوع سیل جلوگیری می‌کنند. بعضی از درختان نظرکرده‌اند و حاجت می‌دهند. هر چه اطرافمان سرسبزتر باشد شادتر هستیم. اجداد ما از چوب و هیزم برای پخت‌وپز و گرم کردن استفاده می‌کردند. بعضی از خانواده‌های کم‌بضاعت باید از درخت و هیزم و فروش آن استفاده کنند. وقتی پول نباشد باید از درخت و تولیدات آن استفاده کرد. برای ساختن لوازم چوبی فرزندان در گذشته از چوب درختان استفاده می‌کردیم اما امروزه بسیار کمتر شده است. نگاه کردن به درختان و سرسبزی نور چشم را زیاد می‌کند. اگر صدای اره موتور بیاید حتماً به جنگلبان یا دهیار اطلاع می‌دهیم. گیاهان صحرایی برای غذا و درمان بیماری‌ها استفاده می‌شوند.	چرا نباید درختان را قطع کرد؟ درختان در زندگی ما چه تأثیری دارند؟ در گذشته چه استفاده‌هایی از درختان می‌شد؟ آیا تابه‌حال اقدامی برای حفاظت از درختان انجام داده‌اید؟ در چه شرایطی حاضرید درختان را قطع کنید؟ از گیاهان صحرایی چه استفاده‌هایی می‌کنید؟ اگر صدای اره موتور بشنوید چه می‌کنید؟	گیاهان
ارزش‌های زیست‌بوم ارزش‌های زیست‌بوم هنجارهای شخصی احساس وظیفه و مسئولیت‌پذیری	حیوانات به‌عنوان موجودات زنده مانند انسان‌ها حق زندگی دارند. انسان‌ها و حیوانات وحشی سال‌ها در کنار هم زندگی کرده‌اند. کشتن حیوانات گناه دارد. بچه‌ها را برای نگهداری از حیوانات خانگی و غذا دادن به آن‌ها تشویق می‌کنم.	آیا حیوانات را برای خوردن شکار می‌کنید؟ چرا نباید حیوانات را شکار کرد؟ برای آشنایی فرزندان با حیوانات چه کارهایی انجام می‌دهید؟ اگر شکار حیوانات ممنوع نبود چه اتفاقی می‌افتاد؟	جانوران
سبک زندگی حفاظتی سبک زندگی حفاظتی سبک زندگی حفاظتی شهروندی زیست‌محیطی آگاهی از پیامدها هنجارهای شخصی سبک زندگی حفاظتی	باید کیسه‌ها و بطری‌های پلاستیکی را بازیافت و دوباره استفاده کرد. زباله‌ها را نباید در طبیعت رها کرد. اگر در کوچه یا اطراف روستا زباله ببینم آن‌ها را جمع‌آوری می‌کنم. اگر زباله‌ها برای مدت طولانی در کوچه رها شود به همسایه‌ای که آن را رها کرده تذکر می‌دهم. رها کردن زباله باعث جمع شدن حیوانات موذی و بیماری می‌شود. از اینکه دست و پای بچه‌ها با شیشه شکسته یا فلزات تیز بریده شود ناراحت می‌شوم و نگرانم. نان را از زباله‌ها جدا و جمع‌آوری می‌کنم. از دورریزهای غذا برای غذا دادن به پرندگان (مرغ، خروس و ...) استفاده می‌کنم.	با زباله‌های خود چه می‌کنید؟ در صورت مشاهده زباله رها شده توسط دیگران در اطرافتان چه می‌کنید؟ چرا نباید زباله‌ها را در طبیعت رها کرد؟ آیا زباله‌هایتان را جدا می‌کنید؟ از کدام یک از زباله‌هایتان دوباره استفاده می‌کنید؟ دورریزهای غذایی را چه می‌کنید؟ چه زباله‌هایی خطرناک‌اند؟ چرا باید زباله‌های خطرناک را جدا کرد؟	پسماند

نتیجه‌گیری

مناطق روستایی با چالش‌های و مشکلات محیط زیستی متفاوتی روبرو هستند. گسترش ساخت‌وساز، استقرار فعالیت‌های صنعتی و تولیدی نامتناسب با ویژگی‌های کالبدی روستا و رفتارهای نامناسب روستائینان و گردشگران در ارتباط با محیط‌زیست مشکلات فراوانی را در سکونتگاه‌های روستایی ایجاد نموده است. با توجه به این باور که اصلاح و جهت‌دهی رفتار افراد می‌تواند منجر به کاهش مشکلات و حفاظت از محیط‌زیست شود. پژوهش با هدف شناخت معضلات محیط زیستی روستای دیوا و مطالعه رفتار محیط زیستی زنان روستایی با استفاده از تئوری ارزش-عقیده-هنجار صورت گرفت.

بر اساس نتایج پژوهش کاهش محسوس آب رودخانه، برداشت از چاه‌های متعدد، معضل فاضلاب خانگی و کشاورزی، فرونشست زمین، تخریب سازه‌ها و زمین‌های زراعی، کاهش حاصلخیزی خاک، برداشت بی‌رویه و غیراصولی از گیاهان دارویی و خوراکی خودرو، تخریب باغات، کم شدن زمین‌های قابل سخت مسکن، ویلا سازی، افزایش میزان تولید زباله و رهاسازی آن‌ها در جنگل از مهم‌ترین معضلات محیط زیستی از نظر زنان روستایی بوده است. زنان روستایی همواره دغدغه حفاظت از محیط‌زیست را داشته‌اند و اقدامات متعددی برای حفاظت از محیط‌زیست انجام داده‌اند. پرهیز از شستشوی پشم گوسفندان در اطراف رودخانه، جلوگیری از ورود فاضلاب خانگی به داخل رودخانه، پرهیز از تخلیه فضولات دامی و زباله به درون رودخانه‌ها، دفن زباله‌ها در محل‌هایی دورتر از رودخانه، پرهیز از استفاده بیش‌ازحد از کودهای شیمیایی، کاشت درخت اطراف مزارع به‌عنوان بادشکن، پرهیز از رهاسازی زباله‌ها، پرهیز از شخم زدن مزارع در جهت شیب، تفکیک زباله و بازیافت آن‌ها، پرهیز از آتش زدن باقی‌مانده‌های مزارع، آبیاری درختان و سایر گیاهان، محصور کردن نهال و گیاهان نوپا در مقابل چرا دام، جلوگیری از سرشاخه زنی درختان و بهره‌برداری بی‌رویه از میوه درختان جنگلی برای خوراک دام، پرهیز از آتش‌سوزی‌های عمدی و غیرعمدی، پرهیز از برداشت گیاهان صحرائی هنگام دانه‌افشانی، از ریشه نكندن بوته‌ها و گیاهان محلی و صحرائی، جلوگیری از شکار بی‌رویه جانوران، پیشگیری از آتش‌سوزی در زیستگاه‌های جانوران، خودداری از روش‌های غیرمجاز برای صید ماهی، پرهیز از خوراندن سم و مواد کشنده به حیوانات غیر خانگی، استفاده از ظروف مختلف برای جمع‌آوری زباله، جداسازی زباله‌ها، استفاده‌های از پسماندهای غذایی مثل نان، سبزی و غذا و ... برای تغذیه دام و طیور برخی از اقداماتی است که زنان روستایی برای حفاظت از محیط‌زیست انجام می‌دهند. هر یک از اقدامات ذکرشده در قالب فعالیت‌های خانه‌داری، دامداری، و کشاورزی صورت می‌پذیرد. شناسایی و دسته‌بندی باورها و رویه‌های زنان روستایی پیرامون طبیعت و محیط‌زیست نشان داد که رفتارهای محیط زیستی متفاوتی داشتند که بر مبنای تئوری ارزش-عقیده-هنجار رفتار محیط زیستی زنان روستایی شامل مؤلفه‌های سبک زندگی حفاظتی، آگاهی از پیامدها، هنجارهای شخصی، ارزش‌های زیست‌بوم و جهان‌بینی اکولوژیکی است. همچنین می‌توان گفت متغیرها بر یکدیگر و بر رفتار محیط زیستی زنان موثر بوده است.

نتایج پژوهش نشان می‌دهد که شرایط و بستر لازم برای تبدیل رفتارهای بالقوه زنان روستای دیوا به رفتارهای پایدار فراهم است بنابراین پیشنهاد می‌شود که کارشناسان ترویج نسبت به شرکت زنان روستا دیوا در برنامه‌ای همچون روز درخت‌کاری و پاک، همچنین نمایشگاه‌های مرتبط با محیط‌زیست اهتمام ورزند تا تمایل آن‌ها به بروز رفتارهای سازگار با محیط‌زیست بیشتر شود این نتایج با یافته‌های تحقیق رحیمی فیض‌آبادی و همکاران (۱۳۹۵) و نعیمی و همکاران (۱۳۹۷) همخوانی دارد. همچنین رفتار حفاظتی و اهمیت به مسئله آب توسط زنان در روستای دیوا با نتایج تحقیق نواح و فروتن کیا و حجازی و اسحاقی (۱۳۹۳) همخوانی دارد.

با توجه به نقش برجسته هنجارهای شخصی و لحاظ نمودن اعتقادات و آموزه‌های دینی و مذهبی، حفاظت محیط‌زیست می‌تواند به‌عنوان یک هنجار اعتقادی و اخلاقی موردتوجه قرار گیرد.

نکته مهم دیگر افزایش آگاهی و دانش محیط زیستی زنان روستایی است، زیرا زنان روستایی به‌عنوان بخش قابل‌توجهی از جمعیت روستاها سهم بسزایی در فعالیت‌ها و به دنبال آن اثرات و پیامدهای فعالیت‌ها دارند و با شناخت اثرات فعالیت‌ها بر محیط‌زیست روستا می‌توانند آن‌ها را مدیریت نموده و اثرات را به حداقل کاهش دهند.

در این پژوهش از تئوری ارزش-عقیده-هنجار برای بررسی اثرگذاری عوامل مهم بر رفتار زیست‌محیطی زنان روستایی استفاده شده است. استفاده از این متد برای مردان و یا استفاده از سایر متدها، تئوری‌ها و مدل‌های رفتاری می‌تواند برای شناخت و درک عوامل موثر بر حفاظت از محیط‌زیست مورد توجه قرار گیرد.

تقدیر و تشکر

از عزیزان شرکت‌کننده که در فرایند انجام پژوهش صمیمانه همکاری داشته‌اند، کمال تشکر و قدردانی را می‌نمایم.

منابع

- ۱) احمدیان، داریوش و حقیقتیان، منصور. (۱۳۹۵). تحلیل جامعه‌شناختی نقش عوامل فرهنگی بر رفتارهای زیست‌محیطی شهری مورد مطالعه (شهروندان شهر کرمانشاه). مطالعه جامعه‌شناختی شهری. ۶(۱۸). ۷۶-۵۱.
- ۲) استراس، آنسلم و کوربین، جولیت. (۱۳۸۵). اصول روش تحقیق کیفی (نظریه مبنایی). ترجمه بیوک محمدی. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۳) اسدی، معصومه و مهرابی، محبوبه. (۱۳۹۷). بررسی عوامل زمینه‌ای و اجتماعی مؤثر بر رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان بندرعباس. پژوهشنامه فرهنگی هرمزگان. ۱۰(۱۵). ۱۳۴-۱۱۸.
- ۴) بی، ازل. (۱۳۸۸). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی. ترجمه رضا فاضل. تهران: انتشارات سمت.
- ۵) بیات، ناصر؛ رستگار، ابراهیم و عزیزی، فاطمه (۱۳۹۰). حفاظت محیط‌زیست و مدیریت منابع خاک روستایی در ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای. ۱(۲). ۸۷-۶۳.
- ۶) جعفری، سکینه؛ نجار زاده، محمد؛ جعفری، نرگس؛ رجبی، نگار. (۱۳۹۶). رابطه ساختاری ارزش ادراک‌شده و رضایت گردشگر با رفتار مسئولانه زیست‌محیطی: نقش میانجی مشارکت گردشگر. فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری. ۱۲(۳۷). ۱۱۵-۱۵۱.
- ۷) حاتمی نژاد، حسین و جاهدی، فاطمه. (۱۳۸۸). جایگاه دانش زیست‌محیطی زنان در توسعه پایدار شهری، مجله شهرداری‌ها. ۹(۹۵). ۵۵-۵۰.
- ۸) حاجی‌زاده میمندی، مسعود و فلک‌الدین، زهرا. (۱۳۹۶). بررسی عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه مطالعه موردی: شهروندان شهر خرم‌آباد. فصلنامه توسعه اجتماعی. ۱۲(۱). ۳۶-۷.
- ۹) حجازی، یوسف و اسحاقی، سید رضا (۱۳۹۳). تبیین رفتار زیست‌محیطی روستاییان استان‌های غرب کشور بر اساس مدل رفتار برنامه‌ریزی‌شده، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۴۵، شماره ۲، صص. ۲۶۷-۲۵۷.
- ۱۰) خبری، زهرا؛ فاخران، سیما و سودائی زاده، حمید. (۱۳۹۱). بررسی مدیریت زنان در حفاظت محیط‌زیست. دومین کنفرانس برنامه‌ریزی و مدیریت محیط‌زیست. تهران.
- ۱۱) خواجه شکوهی، علیرضا؛ نجفی کانی، علی‌اکبر و وصال، زینب. (۱۳۹۴). بررسی عوامل مؤثر بر آگاهی‌های زیست‌محیطی روستاییان مطالعه موردی: دهستان جاغرق در شهرستان بینالود. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی. ۴(۱). ۸۵-۹۵.
- ۱۲) خوش فر، غلامرضا؛ صالحی، صادق؛ وصال، زینب و عباس‌زاده، محمدرضا. (۱۳۹۴). بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر آگاهی‌های زیست‌محیطی روستاییان، مطالعه موردی: دهستان جاغرق شهرستان بینالود. پژوهش‌های روستایی. ۶(۱). ۱۳۷-۱۵۸.
- ۱۳) رحمانی، بیژن و مجیدی، بتول. (۱۳۸۸). عوامل مؤثر بر مشارکت زنان در حفظ محیط‌زیست شهری با تأکید بر نگرش اکوفمینیستی. فصلنامه جغرافیایی آمایش. ۲(۷). ۲۹-۱۱.

- ۱۴) رحیمی فیض آباد، فاطمه؛ یزدان پناه، مسعود؛ فروزانی، معصومه، محمدراده، سعید (۱۳۹۵) تعیین عوامل موثر بر رفتار حفاظت از آب کشاورزان در شهرستان سلسله: کاربرد مدل فعال‌سازی هنجار، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، دوره ۴۷، شماره ۲، صص. ۳۷۹-۳۹۰.
- ۱۵) زارع شاه‌آبادی، اکبر؛ سیارخلج، حامد و آقاعبداله ماهوت فروش، ستاره. (۱۳۹۵). عوامل مرتبط با رفتارهای حامی محیط‌زیست در محیط شهری (مورد مطالعه: شهروندان شهر کرج)، مجله آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار، ۵ (۱)، ۳۹۰-۲۷.
- ۱۶) سجاسی قیداری، حمدالله و عزیزی، ثریا. (۱۳۹۵). سنجش و تحلیل سطح سواد زیست‌محیطی کشاورزان مطالعه موردی: روستاهای دهستان زوارم شهرستان شیروان. روستایی جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی. ۲۷ (۳). ۱۳۰-۱۰۷.
- ۱۷) صالحی، صادق. (۱۳۹۰). رفتارهای زیست‌محیطی، دانش زیست‌محیطی و تحصیلات. مجله علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران اهواز. ۱۸ (۲). ۲۲۰-۲۰۱.
- ۱۸) صالحی، صادق؛ معمار، رحمت‌الله و باید، آرزو. (۱۳۹۴). تبیین جامعه‌شناسی رفتار محیط زیستی گردشگران مطالعه موردی: پارک جنگی نور. مجله برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری. ۴ (۱۵). ۱۲۷-۱۰۷.
- ۱۹) صفا، لیلیا؛ صلاحی مقدم، نفیسه و گنج خانلو، مهدی (۱۳۹۶) مدل یابی رفتار حفاظت زیست‌محیطی روستاییان بر مبنای تئوری ارزش- عقیده- هنجار (مورد مطالعه: شهرستان خدابنده)، فصلنامه علوم ترویج و آموزش کشاورزان ایران، ۱۳ (۲)، ۹۱-۱۰۸.
- ۲۰) صیدی، محمدرضا؛ برادارن، مسعود و یزدان‌پناه، مسعود (۱۳۹۸) مدل یابی عوامل مؤثر بر رفتار اخلاقی زیست‌محیطی روستاییان با تأکید بر نظریه ارزش عقیده هنجار مورد مطالعه: دهستان‌های علی شروان و میش خاص در بخش سیوان از توابع شهرستان ایلام، مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران، ۲ (۴)، ۷۷۳-۷۸۷.
- ۲۱) عباس زاده، محمد و کریم زاده، سارا. (۱۳۹۶). جهت‌گیری زنان نسبت به محیط‌زیست مطالعه موردی شهر ارومیه، مسائل اجتماعی ایران. ۸ (۲). ۱۵۰-۱۲۱.
- ۲۲) عزمی، آئیژ و مطیعی لنگرودی، حسن. (۱۳۹۰). مروری بر مشکلات زیست‌محیطی روستاهای ایران و راهکارهای حل این مشکلات. مجله مسکن و محیط روستا. ۳۰ (۱۳۳). ۱۱۵-۱۰۱.
- ۲۳) عقیلی، سید محمود؛ خوش فر، غلامرضا و صالحی، صادق. (۱۳۸۸). سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی مسئولان در شمال ایران (مطالعه موردی: استان‌های گیلان، مازندران و گلستان). مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی. ۱۶ (۱). ۲۳۶-۲۵۰.
- ۲۴) علیقلی زاده فیروزجایی، ناصر؛ رمضان زاده لسبوئی، مهدی و اسمعیلی، مجید. (۱۳۹۴). سنجش رفتارهای زیست‌محیطی گردشگران در مقصدهای کویری و بیابانی مطالعه موردی: نواحی روستایی شهرستان خور و بیابانک. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی. ۶ (۲). ۲۷۴-۲۵۳.
- ۲۵) فتحی، کوروش و فرمهبینی فراهانی، محسن. (۱۳۸۲). دانش زیست‌محیطی زنان برای توسعه پایدار. چاپ اول. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- ۲۶) کاظمی، نسرین. (۱۳۹۵). گروه‌های متفاوت روستایی و حفاظت از محیط‌زیست، مسکن و محیط روستا. ۳۵ (۱۵۵). ۱۵۷-۱۴۳.
- ۲۷) لاریجانی، مهسا؛ نوری، زهرا (۱۳۹۸). بررسی میزان بی‌تفاوتی نوع‌دوستانه زنان شهر ملارد و عوامل مرتبط با آن. دو فصلنامه پژوهش‌های انتظامی- اجتماعی زنان، ۷ (۱)، ۳۶-۲۵.
- ۲۸) مختاری ملکی آبادی، رضا؛ عبداللهی، عظیمه السادات و صادقی، حمیدرضا. (۱۳۹۳). تحلیل و بازشناسی رفتارهای زیست‌محیطی شهری مطالعه موردی: شهر اصفهان سال ۱۳۹۱. مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری. ۵ (۱۸). ۲۰-۱.

۲۹) نعیمی، امیر؛ مهنی رفتار، رضوان؛ سبحانی، سید محمد جواد (۱۳۹۷) بررسی رفتار زیست‌محیطی زنان روستایی حوضه هلیل رود جیرفت با استفاده از نظریه رفتار برنامه‌ریزی‌شده، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۲۱، شماره ۳، صص. ۹۷-۱۲۱.

۳۰) نواح، عبدالرضا و فروتن کیا، شهروز (۱۳۹۰) بررسی رابطه بین کنش عقلانی و رفتارهای زیست‌محیطی (مورد مطالعه: جامعه شهری اندیمشک)، فصلنامه علوم و مهندسی محیط‌زیست، ۵۱، ۷۸-۶۹.

۳۱) نیکخواه، هدایت الله و بهزادی، سجاد. (۱۳۹۵). بررسی تأثیرات اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی تأسیسات صنعتی بر فرایند توسعه نمونه موردی: شهرستان جم. مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۸(۴)، ۹۹-۸۳.

۳۲) واحدی، مرجان؛ سلیمان نژاد، سمیه و مراد نژادی، همایون. (۱۳۹۵). نیاز آموزشی حفظ محیط‌زیست زنان روستایی شهرستان ایلام، فصلنامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ۸(۳۹)، ۱۳۶-۱۲۲.

۳۳) ولی زاده، ناصر؛ بیژنی، مسعود و عباسی، عنایت. (۱۳۹۴). تحلیل محیط‌زیست گرایانه رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب سطحی در حوزه جنوبی آبریز دریاچه ارومیه، مجله علوم ترویج و آموزش کشاورزی، ۱۱(۲)، ۲۰۱-۱۸۳.

۳۴) ولیزاده، ناصر؛ بیژنی مسعود و عباسی، عنایت. (۱۳۹۴) تحلیل محیط‌زیست گرایانه رفتار مشارکتی کشاورزان در حفاظت از منابع آب سطحی در حوزه جنوبی آبریز دریاچه ارومیه، نشریه علوم و ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۱۱(۲)، ۱۸۳-۲۰۱.

35) Stern, PC., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, GA., Kalof, L., (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism. *Human ecology review*. 6(2). pp. 81-97.

36) Corral, Thais. (2020) Women's sustainable development agenda, *Natural Resouces Forum*, 26 (3), 243-259.